

Kodaj Dániel:

Interszubjektivitás elmefüggetlen közvetítők nélkül

Az interszubjektivitást hajlamosak vagyunk úgy elképzelni, hogy az egyének közé beékelődik egy hordozóközeg (a fizikai világ), és ezen „belül” vagy ezen „keresztül” zajlik az, amit kommunikációnak, kooperációnak, erkölcsi és érzelmi kötődésnek, művelődésnek, vagyis, általában véve, személyközi viszonyulásnak, azaz interszubjektivitásnak nevezünk.

A hordozóközeget továbbá hajlamosak vagyunk elmefüggetlennek tekinteni. Ez alatt azt értjük, hogy a közeget nem mi találjuk ki, hanem (úgymond) magától kitalálódik, előtalálódik; szembejön velünk és diktálja, mik a lehetőségek. A metafizika-laborba belépve úgy pontosítjuk ezt a meggyőződést, hogy kimondjuk: létezik egy objektív struktúrával rendelkező anyagi világ, ami metafizikai értelemben független az elménktől (nem az elménknek egy komponense, nem az elménkben keletkező látszat). Ha ennél is bátrabbak vagyunk és csatlakozunk a kortárs analitikus materialisták táborához, akkor mindehhez még azt is hozzátesszük, hogy a fizikai világ nemhogy nem függ az elménktől, hanem épp ellenkezőleg, az elménk függ őtől, hiszen az elme maga is pusztán fizikai jelenség.

Az alábbiakban azt szeretném megvizsgálni, hogy az interszubjektivitás elgondolható-e elmefüggetlen hordozóközeg nélkül, feltételezve, hogy csak mi (mint anyagtalán elmék) léteünk. Ennek a klasszikus Berkeley/Leibniz-féle idealizmusra emlékeztető képnek, melyet az analitikus filozófiában John Foster, Howard Robinson és Timothy Sprigge dolgozott ki, három érdekes tulajdonságát emelem majd ki: (i) koherens, és a modern tudomány semmilyen eredménye nem cáfolja, (ii) vannak mellette szóló filozófiai érvek, (iii) ez a modell metafizikailag magasabb rendűnek tételezi a moralitást, interszubjektív elismerést és a közösen megélt valóságot, mint a pusztán fizikai értelemben vett fennállást. Ha ugyanis az anyagi világ a szubjektumok számára és az interszubjektivitás érdekében van, akkor az én–te viszony ontológiailag előbbrevaló, mint az én–ez viszony. A dolgozat lezárásban kitérek arra, hogy mit sugall ez az elmélet az ontológia állítólagos destrukciójával és a külvilággal kapcsolatos hiteink fenomenológiai felfüggesztésével kapcsolatban.

1. Az idealizmus definíciója

Tekintsük a következő állítást: (I) Nincs elmefüggetlen fizikai valóság. Nevezzük az (I) által definiált elméletet „idealizmus”-nak. A terminológia kicsit félrevezető,

mert az „idealizmus” jelölőnek rengeteg jelentése van – a köznapi használatban nemes, de kissé hibbant optimizmust jelent, a filozófiában pedig jelenthet abszolút, szubjektív, objektív, transzcendentális idealizmust, és még ki tudja, hányféle egyéb nézetet. Az interpretatív puhaságot kellőképp érzékelteti, hogy Robert Brandom (2008) megpróbálta az idealizmust a pragmatizmussal azonosítani. Ezt a terminológiai kuszaságot nehéz lenne egy rövid bevezető keretében kibogozni, úgyhogy kizárólag az egyszerűség kedvéért javaslom, hogy „idealizmus” alatt értjük azt az elképzelést, melyet (I) sejtet. Ez a jelhasználat igazolható azzal, hogy a filozófiatörténet több jeles, idealistának tartott szerzője, például Berkeley és Leibniz, nyilvánvalóan valami olyasmi állítást védett, mint (I).

Elsőre azt gondolnánk, hogy az (I) értelmében vett idealizmus nyilvánvalóan hamis. *Van* elmefüggetlen fizikai valóság, például itt ez az asztal, odakint vannak az utcák és fák, itt van a fejem stb. Ezek a tárgyak (normális szemmel nézve) nem az elménk részei, és nem is függenek az elménktől semmiféle módon. Ha a következő pillanatban meghalok, akkor ez az asztal, odakint a fák és utcák, sőt, a fejem is, valamint általában a téridő teljes rendszere megmarad pontosan ugyanolyan állapotban, mint előtte, és a halálomon kívül semmiféle változás nem éri őket. Tehát az idealizmus hamis: *van* elmefüggetlen fizikai valóság.

Mielőtt megörlődnénk, hogy ezzel elintéztük az idealizmust, érdemes felfigyelni rá, hogy (I) nem egy jól definiált állítás. Legalább kétféle, teljesen eltérő olvasta van, és azt az olvasatot, mely szerint (I) triviálisan (tapasztalatilag) hamis, egy idealista is nyugodtan elfogadhatja anélkül, hogy a számára valóban érdekes állítás egy pillanatra is veszélybe kerülne. Ennek megvilágításához vezessünk be az „elmefüggetlen-1” és „elmefüggetlen-2” fogalmakat .

Elmfüggetlen-1 minden olyan dolog, ami független a vágyainktól, hipotéziseinktől és fantáziáinktól, azaz nem igaz rá, hogy ha X-nek vélem/gondolom/képzelem, akkor X.

Elmfüggetlen-2 minden, ami konstitutív (ontológiai) értelemben független az elmétől, vagyis a léte/milyensége nem azon múlik, hogy léteznek-e elmék és megfigyelhetik-e.

Ezek inverzeként definiálhatjuk az elmefüggőség két eltérő fogalmát:

Elmfüggő-1 minden olyan dolog, ami vágyaink, hipotéziseink és fantáziáink függvénye abban az értelemben, hogy ha X-nek vélem/gondolom/képzelem, akkor X.

Elmfüggő-2 minden, ami konstitutív (ontológiai) értelemben függ az elmétől, vagyis csak akkor létezhet/hordozhat tulajdonságokat, ha vannak elmék és megfigyelhetik.

Hagyományosan azt gondoljuk, hogy a fizikai világ elmfüggetlen-1 és elmfüggetlen-2 is. Mivel a fizikai tények nem a vágyainktól és hipotéziseinktől függenek (*pace* szociálkonstruktivizmus), a fizikai világ nyilvánvalóan elmfüggetlen-1. És mivel a fizikai világ fennállása (köznapi tudatunk számára) nem függ össze azzal, hogy megfigyelhetjük-e, a fizikai valóságról azt is feltételezzük, hogy elmfüggetlen-2.

Az idealista ennek a gondolatmenetnek csak az első felét fogadja el. Az idealista természetesen elismeri, hogy a fizikai valóság szerkezete és tartalma elmfüggetlen-1 – nem a vágyainktól és hipotéziseinktől függ, hogy Newton mozgástörvényei teljesülnek-e és a mohácsi csata megtörtént-e. De ez nem zárja ki, hogy a mozgástörvények és a mohácsi csata nem elmfüggetlen-2, vagyis hogy létük konstitutív módon összefügg az elmével és a megfigyelhetőséggel. Legálábbis emellett fogok érvelni az alábbiakban.

Első lépésben megpróbálom belátni, hogy egyáltalán van-e értelme beszélni elmfüggetlen-1, de elmfüggő-2 dolgokról. Ha ez a kategória nem üres, akkor a fenti elképzelés (miserint a mohácsi csata stb. elmfüggő-2), legalábbis nem értelmetlen, legfeljebb hamis. A második lépésben amellett fogok érvelni, hogy az idealista elképzelés vélhetőleg nem hamis, mert vannak mellette szóló érvek és nincsenek ellene szóló erős érvek.

Tekintsünk két példát elmfüggetlen-1, de elmfüggő-2 dolgokra.

GDP-növekedés. A GDP-növekedés tipikus elmfüggetlen-1 valami: nem a vágyaimtól és hipotéziseimtől függ, hogy mekkora. Abból, hogy bejelentem, hogy a GDP-növekedés X százalék lesz, nem következik, hogy annyi is lesz. Ugyanakkor a GDP-növekedés nyilván elmfüggő-2, hiszen ha nem lennének emberek, akik termelnek, akkor GDP-növekedés sem lenne. Tehát a GDP-növekedés elmfüggetlen-1, de nem elmfüggetlen-2.

Középfölde. Középfölde az a képzeletbeli hely, ahol J. R. R. Tolkien igen jelentős irodalmi műve, *A gyűrűk ura* játszódik. Középfölde földrajzáról, etnológiájáról és nyelveiről külön könyvek jelentek meg, elfogadható tehát, hogy Középföldével kapcsolatban vannak elmfüggetlen-1 tények. Az pl., hogy Mordor keletre vagy nyugatra van-e Gondortól, nem a vágyainkon és a hipotéziseinken múlik, hanem adott. Tehát Mordor elhelyezkedése elmfüggetlen-1. Az, hogy tünde nyelven hogyan kell köszönni, szintén nem a vágyainktól és hipotéziseinktől függ, mert Tolkien kitalálta. Középfölde ugyanakkor elmfüggő-2, vagy legalábbis koherensen elgondolható akként, hiszen ha nem lennének emberek, akik könyveket olvasnak, filmeket néznek, és emiatt elképzelik Középföldét, akkor

aligha lenne szó Középföldéről, emiatt pedig Középfölde még a létnek az a különös, kísérteties válfaját sem élvezhetné, ami a képzelt birodalmak sajátja.¹ Tehát Középfölde elmfüggetlen-1, ugyanakkor felvethető, hogy elmfüggő-2.

Általában véve elmfüggetlen-1, de elmfüggő-2 minden élményünk és az élményeink interszjektíve objektív (kognitív ill. fenomenális) tartalma. Az élményeinket kapjuk, nem kitaláljuk. Hiába akarom, hogy alsónadrágban szeljem az eget, mint Superman – ha megpróbálom, biztosan a földbe csapódom, mert nem a vágyaimtól függ, hogy hat-e rám a gravitáció, tehát a repüléssel kapcsolatos élményeim rendje elmfüggetlen-1. Ugyanakkor a szóban forgó élmények *fennállása* nyilván elmfüggő-2, sőt, konkrétan az *én* elmémről függ-2, hiszen más nem tudja átélni az élményemet helyettem. Az élmény, fenomenális és kognitív karakterét és összefüggéseit tekintve elmfüggetlen-1, ugyanakkor fennállását tekintve elmfüggő-2, hiszen élményhez elme kell. A szubjektivitást jellemző objektivitás tehát tipikusan elmfüggetlen-1, de elmfüggő-2 jelenség.

Rendelkezésre áll tehát (vagy legalábbis védhető, hogy rendelkezésre áll) az elmfüggetlen-1, de elmfüggetlen-2 dolgok kategóriája. Az idealista pont ilyeneminek szeretné tekinteni a fizikai világot, és a fentiek szerint állítása nem inkohereus, mert a szóban forgó kategória létezik.

Az elmfüggetlenség-1 formai függetlenséget (független milyenséget), az elmfüggetlenség-2 anyagi (szubsztantív) függetlenséget jelent. Az idealista azt szeretné állítani, hogy a fizikai világ, a vele kapcsolatos tények tartalmát tekintve, nem függ a rá vonatkozó vágyainktól és hipotéziseinktől, ugyanakkor a fizikai tények szubsztantív értelemben igenis függenek az elmétől, mert „anyaguk” (az, amiből az érzékelhető világ épül és amiből egyáltalán épülhet), nem más, mint a karakterét tekintve elmfüggetlen-1, de fennállását tekintve elmfüggő-2 szub-

1 Ez az állítás természetesen vitatható. A fiktív lényekkel és helyekkel kapcsolatos modern platonista elméletek szerint Középfölde ún. absztrakt tárgy, és ennyiben elmfüggetlen-2-nek tekinthető (van Inwagen 1977). Ha valaki hisz a David Lewis-féle modális realizmusban, akkor Középföldét nyugodtan tekintheti egy párhuzamos univerzumban ténylegesen létező helynek is. Ettől függetlenül védhető és releváns álláspont az is, hogy Középfölde sem egy konkrét hely egy párhuzamos univerzumban, sem egy elmfüggetlen-2 absztrakt tárgy, hanem tiszta noetikus tárgy, s mint ilyen elmfüggő-2. Hozzáteszem, hogy a lewisi opció valószínűleg eleve elégtelen az elmfüggetlenség-2 garantálásához, mert ha Lewisnak netán igaza is van, és bizonyos párhuzamos univerzumokban élnek tündék, hobbitok stb., *A gyűrűk ura* akkor is indefinit módon referál Középfölde-szerű helyeket tartalmazó univerzumok sokaságára (egyes univerzumokban egy Középföldétől távoli bolygón élnek unikornisok, másokban nem stb.). Ez a referenciaviszony a „Középfölde” jelölő és a szóban forgó világsokaság között nyilván elmfüggő-2, mert csak a könyvek megírásakor jön létre.

jektív élmény. Másszóval, az idealista szerint a fizikai világról kimondhatók igazságok, de a fizikai világ maga nem szubsztancia. Ez a feltételezés választja el az idealizmust a dualizmustól és a fizikalizmustól, ahol önálló anyagi szubsztanciát feltételeznek. (A dualizmust pedig az választja el a fizikalizmustól, hogy feltételez szellemi szubsztanciát is. Az idealista félig egyetért a dualistával és egyáltalán nem ért egyet a fizikalistával.)

E hosszúra nyúlt terminológiai kitérőt rövidre zárva tehát az idealizmust a következő állítás fejezi ki: (I*) Nincs elmefüggetlen-2 fizikai valóság. Ebből az állításból egyenesen következik, hogy az interszubsztantiv elmefüggetlen-2 közvetítők nélkül zajlik, hiszen ha nincsenek elmefüggetlen-2 fizikai tárgyak, akkor pl. jelen írás, mely az interszubsztantiv aktusok egy példája, kizárólag elmefüggő-2 monitorok és papírlapok révén létezik. Ez a gondolat nyilván kiterjeszhető az interszubsztantiv összes szférájára, így (I*) garantálja az elmefüggetlen-2 közvetítők hiányát.

A példák alapján remélhetőleg az is világos, hogy (I*) nem cáfolható azzal, hogy körbemutatunk és felhívjuk rá a figyelmet, hogy *vannak* asztalok, fák, és emberek. Ezzel csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy van elmefüggetlen-1 fizikai valóság. Az idealista ezt sosem vitatta. Az idealista tehát egy értelmes és nem nyilvánvalóan hamis állítást fogalmaz meg, mikor kimondja (I*)-t. Az alábbiakban kicsit részletesebb jellemzést adok az idealista világképről, majd rátérek arra, hogy felhozhatók-e perdöntő érvek mellett, hogy az idealizmus hamis. Amellett fogok érvelni, hogy nem.

2. Az idealista szerint a világ

Röviden összefoglalva az idealista szerint a fizikai világ olyan, mint Középfölde, azzal a különbséggel, hogy (i) Középfölde törvényeit ember alkotta, míg a fizikai világ törvényeit nem ember alkotta, és (ii) a fizikai világot ténylegesen szagolni, ízlelni, hallani, tapintani és látni lehet, míg Középföldét csak „lélemben”, vagyis csak képzeletben lehet megtapasztalni. Ez a párhuzam annyiban korrekt, hogy az idealista szerint a fizikai világ, akárcsak Középfölde, elmefüggetlen-1, de elmefüggő-2. A párhuzam ott omlik össze pusztán analógiává, mikor egymás mellé kerül pl. Magyarország (fizikai) megtapasztalása és Mordor (képzeletbeli) „megtapasztalása.” Ahhoz, hogy az analógiától elrugaszkodva pontosabban értsük, mire gondol az idealista, vegyünk szemügyre két fizikai tény:

(1) Vannak csillagok.

(2) A Cassiopeia 11 fényévyire van a Földtől.

Alighanem vita nélkül elfogadható, hogy (1) és (2) is elmefüggetlen-1 fizikai tény. Mit mond róluk az idealista? Hogyan tudja őket elmefüggő-2-nek tekinteni?

Az idealista szerint (1) mindenekelőtt azt jelenti, hogy ha szabad ég alatt vagyunk éjszaka, akkor csillagokat fogunk látni. Ez utóbbi a látómezőnkben jelentkező sajátos élménytípus, melynek elmefüggetlen-1 törvényszerűségeiről csillagászati kézikönyvek és asztrofizikusok tudnak hiteles felvilágosítást adni. A (2) az idealista szerint az (1)-gyel összefüggő mérések empirikus stabilitására vonatkozik, konkrétan arra, hogy valahányszor bizonyos méréseket végzünk a egy bizonyos, az égen látható fényes ponttal kapcsolatban, akkor egyes kozmológiai modellek bevonásával azt az eredményt kapjuk, hogy „11 fényév.” Ha az idealista hisz az űrutazásban, azt is hozzáteheti, hogy (2) a Cassiopeiát célzó űrutazásról is közöl valamit, azt ti., hogy fénysebességgel haladva mennyi ideig tartana a közelébe érni. (Amennyiben ilyesmi fizikailag lehetséges).

De ha (1) amiatt igaz, hogy esténként látunk csillagokat, akkor a csillagok csak esténként léteznek? Az idealista szerint a fizikai tárgyak megszűnnek, amikor nem látjuk, halljuk, tapintjuk stb. őket

Nem. Az idealista akkor mondja, hogy X fizikai tárgy létezik (létezett, létezni fog), ha fizikailag lehetséges (lehetséges volt, lehetséges lesz), hogy X-típusú élményeket szerezzünk.² Tehát a csillagok akkor is léteznek, mikor épp nem látjuk őket, hiszen lehetséges megtekinteni őket (pl. ha kilőjük magunkat a légkör fölé).

Sok érdekes és fontos kérdést és fejtörőt lehet felvetni e koncepció teherbíróképességével kapcsolatban, de az egyszerűség kedvéért most ettől, és a szóban forgó világból analitikus lecsiszolásától is tekintsünk el. Egyezünk meg abban, hogy az idealista szerint a fizikai valóság teljes mértékben *számunkra* van. Nincs a szubjektumok aktuális és lehetséges élményeiről leválasztható szubsztantív anyagi valóság. Szlogenként összefoglalva: a valóság nem elemi részecskékből, hanem élményfolyamokból áll. Nézzünk meg néhány érvert amellett, hogy ez a nézet úgy, ahogy van, *hamis*, s így kidolgozhatósága tulajdonképpen mellékes is.

2 Az állítás analitikus nyelvre úgy fordítható le, hogy a fizikai tárgyak léte perceptuális diszpozíciókra szupervenial. Akkor igaz, hogy vannak csillagok, ha fizikailag lehetséges csillag-élményeket szerezn.

3. Kontra

3.1 „Na és a modern tudomány?”

Mindenekelőtt a modern tudomány csodáit hozhatnánk fel perdöntő érvként az idealizmus ellen: a modern természettudomány mélyrehatóan feltárta az anyag és téridő objektív, elmefüggetlen szerkezetét. Tehát az idealizmus hamis.

Ez az érv egy kétértelműségre épül, mivel a természettudomány csak elmefüggetlen-1 összefüggések kimutatására képes. Az, hogy a fizikai valóság elmefüggetlen-2, nem természettudományos, hanem filozófiai állítás. Tehát a természettudomány csodái önmagukban nem cáfolják az idealizmust.

3.2 „Mitől vannak tudományos felfedezések?”

Látszólag az idealizmus ellen szólhat a tudományos felfedezések váratlansága – aligha gondolta volna a múlt század elején egy maroknyi fanatikusan kívül bárki, hogy a relativitáselmélet korrekt. A későbbi mérések mégis azt mutatták, hogy az. Honnan származnának az ilyen meglepő eredmények, ha nem az elmefüggetlen valóságból?

Ez a felvetés ismét csak kétértelmű, az „elmefüggetlen” kétértelműsége miatt. Egyik értelmét (azt, amelyik releváns), az idealista sem tagadja – a tudományos eredmények forrása az elmefüggetlen-1 fizikai valóság; élményeink struktúráját nem a véleményeink és elvárásaink határozza meg, hanem adott, és mi csak vizsgálni tudjuk. A kérdés másik lehetséges jelentését, miszerint a tudományos felfedezések forrása csak az elmefüggetlen-2 valóság lehet, az idealista elutasítja, de ezt a jelentést nem támasztja alá a tudományos felfedezések léte.

3.3 „Ha az idealizmus igaz lenne, a fizika *a priori* volna.”

Felvethetnénk, hogy ha az idealizmus igaz volna, akkor *a priori* dedukálni tudnánk a fizikai törvényeket, mert nem lenne „odakint” semmilyen önálló tárgy, amihez az elmének igazodnia kell. Mivel a fizikai törvényeket nem lehet *a priori* módon dedukálni, az idealizmus hamis.

Ennek az érveknek az értéke attól függ, hogy mit értünk „*a priori*” alatt. Ha azt állítjuk, hogy idealista világokban a fizikai törvények pusztán introspekcióval felfedezhetők, akkor az előző bekezdést nyitó kondicionálist hamissá teszi bármely

idealista világ, ahol a fizikai törvények felfedezéséhez tapasztalatokra van szükség. Az idealista nyilván azt feltételezi, hogy a mi világunk ilyen.

Ha az „*a priori*” az elmétől konstitutív módon függő jelenségekre vagy folyamatokra utal, akkor az állítás azzal ekvivalens, hogy a fizikai valóság nem elme-függő-2. Ez persze állítható, de nem használható fel érvként az idealizmus ellen. Tehát a fenti ellenvetés vagy téves állításra épül, vagy körkörös.

3.4 „Az anyagi szubsztancia jobb magyarázat.”

Fel lehetne hozni ellenérvként, hogy a fizikai jelenségekre sokkal kielégítőbb magyarázatot ad az a feltételezés, hogy vannak az elmenktől független-2 anyagi tárgyak, melyeknek eleve adott struktúrája magyarázza a fizikai valóság fennállását, stabilitását és koherenciáját.

Hogyan működne részleteiben egy ilyen érv? „A téridőben elszórva található elemi részecskék, melyek komplex konfigurációkba rendeződve különféle makroszopikus tárgyakat (pl. bolygókat és emberi testeket) alkotnak. Ezek a tárgyak nem az érzékelésünktől függnék-2. Ezért van, hogy ha kimegyek a szobából és visszajövök, ez az asztal továbbra is itt lesz.”

Tegyük fel, hogy tényleg vannak elmefüggetlen-2 elemi részecskék és tekintsünk egy világot, a Béta Kozmoszt, ahol az elemi részecskék kicsit másképp viselkednek, mint nálunk. Néhány óránként, különösen ha nincs a közelükben élő test, a Béta Kozmosz elemi részecskéi hajlamosak unottan szétszédelni. Emiatt a Béta Kozmoszban egyáltalán nem garantálható, hogy ha kimegyek a szobából és visszajövök, az asztalom továbbra is itt lesz. A Béta Kozmoszban tehát az elmefüggetlen-2 kvarkok és elektronok léte nem garantálja, hogy az anyagi világ ugyanolyan stabil és koherens, mint nálunk.

Ez a gondolatkísérlet arra mutat rá, hogy az anyagi világ stabilitása főleg az elmefüggetlen-1 *törvényeken*, nem pedig az elmefüggetlen-2 *tárgyakon* múlik. Elmefüggetlen-2 tárgyak nyugodtan létezhetnek anélkül, hogy lenne a mi értelmünkben vett stabil fizikai világ. Utóbbihoz megfelelő elmefüggetlen-1 törvények kellenek, melyek az idealista kelléktárában is megtalálhatók. Az anyagi szubsztancia tehát csak akkor ad magyarázatot a fizikai világgal kapcsolatos tapasztalataink stabilitására, ha az anyagi szubsztancia mellé felvesszünk törvényeket is a fizikai konfigurációk stabilitásáról *plusz* feltesszük, hogy ezek a törvények segítik, nem pedig akadályozzák azt, hogy mi a szóban forgó stabilitást felfogjuk. Összességében tehát a materialista nem áll jobban, mint az idealista, mert pontosan ugyanazokra az elmefüggetlen-1 összefüggésekre apellál, csak egy teljesen fölösleges plusz anyagi szubsztancia odapoztulásával.

3.5 „Az idealizmus szolipszizmushoz vezet.”

Az idealizmus elleni súlyos érvnek tűnhet, hogy az idealista (állítólag) konceptuális árukapcsolás keretében megkapja a szolipszizmust is a tézise mellé – ha a fizikai valóság elmefüggő-2, miért ne lenne a többi szubjektum is az? Ha a fizikai tárgyak pusztán az elmében keletkező látszatok, akkor ilyen erővel a többi ember is nyugodtan az lehet.

Az idealista elismeri, hogy a többi szubjektum elmefüggő-2 abban a triviális értelemben, hogy nem létezhetne önmaga nélkül. De ennek az állításnak önmagában nincs szolipszista tartalma. Ahhoz, hogy szolipszizmust varázsoljunk elő belőle, előbb fel kell tételeznem, hogy minden, ami elmefüggő-2, az *én* elmémtől függ-2. De ezzel eleve feltettük a szolipszizmust. Tehát ha netán igaz is, hogy az idealista nem képes cáfolni a szolipszizmust (hozzátéveszem, egyetlen más filozófiai rendszer sem képes erre), nem igaz, hogy maga az idealizmus szolipszizmust indukál.

Öt kifogást vettünk szemügyre az idealizmussal kapcsolatban és mind az öt elégtelennek bizonyult ahhoz, hogy az idealizmust aláássa. A felmerült fejtörőket persze a végtelenségig lehetne tovább boncolgatni, a rekontrákra szubkontrákkal lehetne válaszolni, de a szószaporítás helyett inkább tekintsük át, miért érdekes filozófiai szempontból az idealizmus.

4. Közjáték: Az analitikus filozófiatörténet dialektikája

Az analitikus filozófia a hegelianus idealizmus brit válfaja elleni reakcióként indult: G. E. Moore azzal nyitotta a 20. századot, hogy egyik klasszikus tanulmányában (Moore 1903) „végleg” megcáfolta az idealizmus összes formáját. Noha magát a bizonyítást még analitikus kollégái sem fogadták el helyesnek (sőt, később maga Moore sem), az idealista gondolatkört sikerült egy szűk évszázadra szinte teljesen száműzni az analitikus filozófiából, és csak enyhén obskúrus szerzőknél maradtak nyomai (pl. Whitehead műveiben, legalábbis bizonyos értelmezések szerint, vgy az ún. Amerikai perszonalistáknál, l. Howie és Buford 1975).

A dialektikus inga visszacsapása az 1980-as évek elején következett, amikor gyors egymásutánban három brit filozófus is az idealizmust támogató monográfiával rukkolt elő (Foster 1982, Robinson 1982, Sprigge 1983). Noha műveik lényegében visszhangtalanok maradtak, érdekes megfigyelni, hogy a dialektikus

átcsapás konceptuális síkon teljesen klasszikus módon zajlott le. Foster, Robinson és Sprigge ugyanis az előző ötven évben felgyűlt analitikus metafizikai és elmefilozófiai eszköztár alapul vételével, a manapság tipikusan különféle fizikalista projektek aládúcolására használt nyelvezettel láttak neki annak, hogy darabokra szedjék az anyagi szubsztancia fogalmát. Az idealizmus melletti érveket az ő műveiken keresztül érdemes tanulmányozni.

5. Pro

Az idealizmus mellett kétfajta filozófiai érv hozható fel, szisztematikus és módszertani. A szisztematikus érvek azt igyekeznek kimutatni, hogy az anyag fogalma összefonódik az elme fogalmával, a módszertani érvek pedig azt mutatják ki, hogy az idealizmus megold amúgy megoldhatatlan vagy nagyon nehezen megoldható filozófiai problémákat.

A szisztematikus érvek közül kettőt emelnék ki. Foster (1982: III. rész, 1993) kedvenc érve az idealizmust mellett az, hogy ha van elmefüggetlen-2 téridő, akkor a téridő látszólagos (a tudományos megfigyelésekből kibontakozó, elmefüggetlen-2) és tényleges (a megfigyelhetőségtől független, elmefüggetlen-2) szerkezete eltérhet. Ebből Foster arra következtet, hogy a látszólagos téridő nem lehet ugyanaz, mint elmefüggetlen-2 párja (hiszen ha azonosak lennének, nem különbözhetnének). Mivel a fizikai valóságot csak téridő-szerű struktúraként tudjuk elgondolni, és mivel, a fentiek szerint, a tapasztalt téridő sajátos mentális képződmény, könnyen adódik az idealista konklúzió.

Robinson fő célpontja az anyag mikrofizikai leírása. Robinson (1982: 7. fejezet, 2009) amellett érvel, hogy ha elfogadjuk az anyagi szubsztancia létét, azt kell gondolnunk, hogy az anyag a mikrofizika által leírt részecskékből áll, de ezek a részecskék (Robinson szerint) kizárólag olyan tulajdonságokkal rendelkeznek, melyek önmagukban üresek. A tömeg, töltés, spin stb. mind olyan tulajdonságok, melyek tartalmát kimeríti az, hogy valami hogyan reagál más dolgok közelségére (vagy becsapódására stb.) különféle szituációkban. Robinson szerint egy dolog fogalmát nem merítheti ki az, hogy hogyan reagál más dolgokra, mert ahhoz, hogy reagálásról egyáltalán szó legyen, meg kéne mondanunk, hogy *mi* reagál. A tisztán fizikai értelemben vett anyag tehát fogalmilag „üres”, hiányzik belőle valami, ami szilárd alapját, dologszerűségét adná. Robinson ezt úgy fogalmazza meg, hogy a fizikai értelemben vett anyag tisztán diszpozicionális, és hiányzik a kategoriális alapja. A kategoriális alapot Robinson szerint az elme adja:

elmeállapotaink jelentik azt az „anyagot”, melyre vonatkoztatva a fizika absztrakt struktúrái konkrét értelmet kapnak.³

Az idealizmus mellett módszertani érvek is felhozhatók. Ezek az érvek hasonlóak azokhoz, melyeket David Lewis sorakoztatott fel a maga igen különös módális metafizikája mellett, és melyek röviden így foglalhatóak össze „Furán hangzik, de filozófiailag hasznos.” Ha az idealizmus képes megoldani amúgy megoldhatatlan vagy csak nyakatekerten megoldható problémákat, akkor, feltéve, hogy egyébként nincsenek komolyan vehető érvek ellene, az idealizmus meletti elköteleződés pragmatikus alapon vindikálható. E rövid kifejtés alapján is alighanem nyilvánvaló, hogy idealista alapon egész más megvilágításba kerül egy sor tudományfilozófiai és ismeretelméleti fejtőrőben. Például idealista kontextusban nem sok értelme van feltenni azt a kérdést, hogy honnan tudjuk, hogy az általunk megfigyelt tárgyak léteznek-e, és tényleg olyanok-e, amilyenek gondoljuk őket. Úgyszintén kevés értelme van aggódni a tudományos elméletek aluldeterminált-sága miatt. Az idealizmus további előnye, hogy minimalista: az idealista kizárólag olyan anyaggal dolgozik, amire a dualistának és fizikalistának is szüksége van, hiszen ez utóbbiaknak is feltételezniük kell a fizikai világhoz való episztemikus hozzáférést és az ehhez társuló, alapvetően fenomenális jellegű fogalmakat.

Az idealizmus nyilván fontos vallásfilozófiai kérdéseket is felvet, hiszen egy idealista kozmosz léte nehezen magyarázható Isten vagy valami harmóniát teremtő princípium nélkül. Ha az idealizmus netán hamis is, a szűken vett metafizikán és elmefilozófián túlmutató kérdésekkel való ilyenén kapcsolatai mindenképp érdekes elméletté teszik.

6. Az interszubsztivitás ontológiai felsőbbrendűsége

A bevezetőben azt ígértem, az idealizmust az interszubsztivítással fogom összekötni. Egész pontosan azt ígértem, hogy megpróbálom felvázolni, mit mond az idealizmus az interszubsztivitásról. Röviden összefoglalva azt mondja, hogy az interszubsztivitás ontológiai magassabbrendű a pusztán fizikai értelemben vett fennállásnál.

3 Robinson érvét egyfajta strukturalista ellencsapással lehet kivédeni, azt hangoztatva, hogy az elemi részecskék diszpozícióinak van egy objektív, elmefüggetlen, matematikailag leírható rendszere (ld. Bird 2007. 136ff). Ezt a választ viszont ki lehet védeni Foster érveléssel, mely a látszólagos és valószínű struktúrák lehetséges eltérésére apellál.

Ha az idealizmus igaz, akkor a fizikai világ az élményeink közötti strukturális harmónia miatt objektív. Ha az idealizmus igaz, akkor ez az asztal azért létezik (azért mondhatjuk, hogy létezik), mert asztalszerű alakzat van a látómezőmben, és ha járkálni kezdek, ez az alakzat a perspektíva törvényeinek megfelelően változik, ha közel megyek hozzá, akkor keménységet érzek stb., és mindenki más, aki a közelemben tartózkodik vagy tartózkodna, ugyanilyen élménycsomaggal szembesül vagy szembesülne. A Macbeth által hallucinált tör viszont csak Macbeth vizuális élményeiben jelentkezett (ráadásul a taktilis és egyéb élményekben még nála sem jelentkezett); Brutus által Caesar leszúrására használt tör viszont mind Brutus, mind Caesar élményeiben jelentkezett. Emiatt volt az előbbi egy képzel, míg az utóbbi egy valóságos tör, az idealista szerint. Hasonló a helyzet általában a fizikai tárgyakkal. Az idealizmusban a közös fizikai világ léte annyit jelent, hogy ugyanazt tapasztaljuk különböző nézőpontokból: az objektivitás forrása az interszjektív egyetértés lehetősége. Az idealista szerint a fizikai valóság lehetőségfeltétele az interszjektív élményharmónia, tehát az idealizmusban a szubjektivitás és interszjektivitás a fizikai valóság ontológiai alapja. A fizikai tárgyak kategóriája derivatív kategória, alapját pedig az élményfolyamaink összehangoltsága jelenti.

Az idealizmus emiatt a moralitás abszolút elsőbbségét is hirdeti, hiszen a fentiek szerint az idealista számára nincs a személyközi viszonyokról leválasztható tárgyvalóság. Egy idealista világban a tolvaj nem mondhatja, hogy ő csak bizonyos fizikai tárgyakat tett egyik helyről a másikra, mert ez utóbbi ekvivalens lesz azzal, hogy valaki mást megfosztott a szóban forgó tárgyak megtapasztalásának a lehetőségétől. Az idealizmus tehát egyfajta szisztematikus anti-metafizika, mely úgy írja le az anyagi valóságot, hogy az anyagi valósággal kapcsolatos összes kérdés átváltozik az ember és ember vagy ember és Isten közti viszonytal kapcsolatos kérdéssé, és az értelem nélküli anyag elveszíti minden létjogosultságát arra, hogy létünk okával és céljával kapcsolatban magyarázatokkal szolgáljon.

7. Idealizmus vs. fenomenológia

Egy széles körben elterjedt mítosz szerint a metafizikával végleg leszámoló kontinentális filozófia, a formalista-természettudományos álmokat dédelgető analitikus filozófiával ellentétben, a szubjektivitás és a társadalmi szituáltság alapvető fontosságát, a megéltnek a meglevővel, az ontologikusnak az ontikussal, az életvilágnak a tárgyá t tett természettel szembeni primátusát hangsúlyozza és elemzi. A fenti idealista gyorstalpaló remélhetőleg világosan cáfolja, hogy ez így lenne. Mint a fentiekben láttuk, teljesen klasszikus, lánctalpas analitikus módszerekkel

kidolgozható olyan, szigorú értelemben vett *metafizikai* elmélet, melynek a subjektivitás, a megélt valóság, (ha úgy tetszik) az életvilág a középponti kategóriája. Vagyis a metafizikát egyáltalán nem kell meghaladni ahhoz, hogy visszavezessük a filozófiát magukhoz a dolgokhoz.

Felvethető, hogy a fenti elmélet a kontinentális filozófiából is ismerős, pl. Husserl az ötödik kartezianus meditációban olyan leírást ad a fizikai valóságról, ami erősen emlékeztet a fenti értelemben vett idealizmusra. Az idealizmus tehát végülis egyfajta fenomenológia, nem?

Nos, nem. A fenomenológia célja egy tiszta leírási mód működtetése, mely megmutatja, hogyan sejlik elő élményfolyamainkból a megélt valóság. Egy ilyen leírás, ha sikeres, természetesen egybeesik azzal, amiről az idealista beszél. De az idealizmus *igazsága* nem azon múlik, hogy ilyen leírás létezik-e. Az idealizmus igaz lehet akkor is, ha ilyen leírás nincs, és az élményeink struktúráját csak epokhé előtti fizikai fogalmak, pl. a hanghullámok és fénysugarak fogalmának segítségével tudjuk elemzés tárgyává tenni.

A fenomenológia és idealizmus abból a szempontból is erősen eltér, hogy az idealista metafizikai állításokat tesz (az a célja, hogy metafizikai elméletet építsen), míg a fenomenológusok hagyományosan ódzkodnak ilyesmitől. Husserl maga pl. a *Kartezianus meditációk* 49.§-a végén egy kantianus sasszével teszi zárójelbe a kérdést, hogy az általa vizsgált struktúráknak mi az ontológiai alapja. Az idealizmus ezzel szemben nem zárójelbe akarja tenni a fizikai valóság ontológiai alapját, hanem fel akarja bontani a zárójelet, melybe köznapi tudatunk zárja. Az idealizmus számára nem fontos, hogy a valóság egy állítólagos őseredeti szinten fenomenális konstrukcióként adódik-e. Ez az állítás vagy triviális (amennyiben azt közli, hogy érzékelés révén tapasztalunk), vagy pedig az „őseredeti szint”-nek olyan szofisztikált koncepcióját igényli, melynek elég kevés köze van a köznapi tudat manifeszt tartalmaihoz. Az emberek elsöprő többségének természetes (s ennyiben „őseredeti”) tudatában intuitív bizonyosságként adott az az elképzelés, hogy van az elmétől konstitutív értelemben független anyag. Ha a fenomenológus ezt az intuitíve hipotézist létezőt zárójelbe teszi, akkor az egyik leglényegesebb filozófiai kérdést tette zárójelbe, legalábbis az idealista szerint.

A fenomenológia tehát teljesen más projekt, mint az idealizmus, és érvényességük egymástól független. Az idealista szemszögéből nézve a fenomenológus nem a lényeges dolgokkal foglalkozik, míg a fenomenológus szemszögéből az idealista állításai indifferensek, mert a fenomének akkor is ilyenek, ha történetesen van mögöttük elmefüggetlen-2 anyag. A fenomenológia a fizikai világhoz való episztemikus hozzáférésünk megélt struktúráját vizsgálja; az idealizmus azt állítja, hogy ez a struktúra *azonos a fizikai világgal*. Ugyanakkor tény, hogy a

fenomenológia és az idealizmus annyiban összeérnek, hogy élményeink fenomenológiai rekonstrukciója az ontológiai zárójelek felbontásával érintetlenül át-emelhető idealista kontextusba.

Az idealista a következő konceptuális operációt hajtja végre: fogja az élményeinket, melyekről naivan azt feltételezzük, hogy reprezentálnak egy tőlük független anyagi valóságot, és közli, hogy nem reprezentálnak semmit, legfeljebb azt, hogy milyen további élményeket tudunk szerezni magunknak és egymásnak. Az idealista szerint ezzel az operációval nem veszítünk semmit, csak azt a tudatot, hogy a tárgyak mélyén ott bujkál valami tőlünk idegen, közönyös hatalom, mely uralja az életünket és lehetőségeinket anélkül, hogy szubjektumként számításba venne minket.

Irodalom:

Bird, Alexander: *Nature's Metaphysics: Laws and Properties*. Oxford, Clarendon Press, 2007.

Brandom, Robert: *Animating Ideas of Idealism*. Kézirat, 2008.

Foster, John: *The Case for Idealism*. London, Routledge & Kegan Paul, 1982.

Foster, John: The succinct case for idealism. In: H. Robinson (ed.): *Objections to Physicalism*. Oxford; New York, Clarendon Press, 1993. 293–313.

Howie, John - Thomas Buford: *Contemporary Studies in Philosophical Idealism*. Cape Cod, Claude Stark & Co., 1975.

Moore, G. E.: The refutation of idealism. *Mind*. 1903, 12, 48, 433–53.

Robinson, Howard: *Matter and Sense*. Cambridge [Cambridgeshire]; New York, Cambridge University Press, 1982.

Robinson, Howard: Idealism. In: B. P. McLaughlin et al. (eds.): *The Oxford Handbook of Philosophy of Mind*. New York, Clarendon Press, 2009. 189–204.

Sprigge, Timothy: *The Vindication of Absolute Idealism*. Edinburgh, University of Edinburgh Press, 1983.

van Inwagen, Peter: Creatures of fiction. *American Philosophical Quarterly*. 1977, 14, 4, 299–308.